

Вариативност и терминологизация при преводните съответствия в *Учителното евангелие* на Константин Преславски

Лора Тасева (ИБЦТ – БАН)

Проект КП-06-Н50/2

Международна научна конференция

„Обмен и приспособяване: езици и култури в диалог. Балканите от Късната Античност до ранната Модерност“

София, 24-26 януари 2024

ДОКЛАДЪТ

Обект:

- няколко гръцки думи, предадени с различни славянски лексеми в УЕ

Методика:

- установяване на контекстуалните значения във византийския източник
- класифициране на използваните за тях преводни транспоненти
- преглед на другите гръцки думи, които те превеждат
- контекстуализиране в преводната продукция на IX-XI в.

Цел:

- ✓ да се отговори на въпроса дали вариативността на използваните корелати е спонтанна или е мотивирана от смисъла на думата в конкретния случай;
- ✓ да се установи доколко вложената в славянското съответствие семантика показва устойчивост в езиковия узус на Константин Преславски.

ИЗВОРИ

За УЕ (по Тихова 2012 и копия)

S - Синодален препис, ГИМ, Син 262, кр. XI в. или ср. XII в., руски

G - Гилфердингов препис, РНБ, Гильф. 32, 1286 г., сръбски

W - Виенски препис, ÖNB, Cod. Slav. 12, от XIV в., сръбски

H - Хилендарски препис, 385, 1344 г., сръбски

За гръцките паралели

- византийски катени (по изданието на Cramer 1840-1844 и по ръкописи)

- хомилии на Йоан Златоуст (по PG – паралелите са установени от Д. Котова и И.П. Петров).

За съпоставителен материал

- общи речници: SJS, ŔSI, CC

- двуезични словоуказатели към няколко десетки паметници, съдържащи преводи от IX до XIV в.

Систематизираните данни за преводните съответствия в УЕ се основават на работна версия на гръцко-старобългарския и старобългарско-гръцкия индекс към него.

φιλοσοφία

32 славянски съответствия в 20 преводни съчинения от IX до XIV в.

Най-чести:

философия в 13 паметника, любовмъдрене и прѣмъдрость в 7, мъдрость в 5, мъдролубие в 3

Най-много различни корелати – по 8:

в УЕ (при 10 употреби), Златоструй (при 14 употреби), Пчела (при 9 употреби)

ἀρετή

В УЕ – 10 различни съответствия (вкл. две в разночетения) за 22 употреби

В целия корпус на SJS – 16 съответствия, две от тях вероятно преписвачески грешки

В Супрасълския сборник – 10 съответствия плюс една очевидна грешка (по ŘSI)

Вариативността в УЕ

E. Gallucci (2004)

- τζκζμο – по-често в началните и централни беседи ↔ τζυιζ по-често във втората част на УЕ → несистемно и непоследователно редактиране на първоначалния превод.
- пастырь и пастоухъ за ποιμήν – няма семантична диференциация в употребата им

Вариативността в УЕ

Е. Дикова (2023)

- Обвързаност 1:1 и семантичната диференциация на корените

лїм- > глѡд- *остър глад*

вѣот- > пост- *постене*

тѣїв- > ѡлк- *нужда от храна*

- Същата дистрибуция и при производни от тези славянски корени в оригиналните части

φιλοσοφία в УЕ

10 употреби, 8 съответствия

Контекстуални значения

А. християнската философия в общ план като осмисляне на живота с приоритет на духовните ценности, отдаване и аскетизъм:

философия (1), разумъ (1), разумъ прѣмъдръ (1), цѣлъ оумъ (1)

Б. християнската добродетелност, включваща смирение, търпение, добротворство, усърдие в стремежа към духовното: мъдроразоумиѣ (1 с вар. мъдрость G), мъдрость (3), добродѣтелиѣ (1), тѣщаниѣ (1)

→ Производни от корен оум– само в А; мъдрость само в Б

МЖД,ростъ в УЕ

Общо 12 употреби, вкл. 2 в разночетения. От тях:

- 2 без гр. съответствие
- 5 (вкл. 1 разночетене) във фрази за гр. композита – **сЪМЪРЪЕНА МЖД,ростъ** (3 + 1 var) за ταπεινοφροσύνη (обичайна корелация и в SJS) и **ЦЪЛА МЖД,ростъ** за σωφροσύνη
- 4 (вкл. 1 разночетене) за φιλοσοφία
- 1 за νοῦς

Мъдростъ в SJS

- σοφία (срещу прѣмъмъдростъ 1x в UE),
  - φρόνησις (от. в UE),
  - φρόνημα (срещу мъдрѣствиѣ 1x в UE)
  - νοῦς (срещу οὐμъз 6x, οὐμънъз 1x, мъдростъ 1x в UE)
-
- В UE φιλοσοφία има много преводни съответствия, обикновено съобразени с контекста;
  - мъдростъ предава почти безизключително само тази гр. дума, и то във връзка с християнски добродетели.

ἀρετή в УЕ

22 употреби, 10 различни съответствия (вкл. 2 от разночетения)

Контекстуални значения

А. *проява на християнския морал, която е свързана с правилен избор и вътрешно стремление от страна на човека:* **БЛАГОИЗВОЛЈЕНИЕ** (1) [вер. по-късен вариант **БЛАГОВОЛЈЕНИЕ** G], **ДОБРОВОЛЈЕНИЕ** (1), **ДОБРОИЗВОЛЈЕНИЕ** (2) [с варианти **ДОБРОРАЗООУМИЕ** W и **ИЗВОЛЈЕНИЕ** W], **ДОБРО ИЗВОЛЈЕНИЕ** (3);

Б. *„ангелската“ добродетел на Йоан Кръстител, който предава точно Божието послание –* **ИЗВОЛЈЕНИЕ** (1) [+ 1 във W като вариант на **ДОБРОИЗВОЛЈЕНИЕ**];

ἀρετή в УЕ

Контекстуални значения

В. съвкупност от християнски добродетели, включително активно добротворство – **ДОБРА ДЪТЪЛЪ** (11);

Г. добри човешки дела, извършени без истинско вътрешно отдаване и милосърдие – **ДЪТЪЛЪ** (2);

Д. спазване на Божиите заповеди – **ЗАПОВЪДЪ** (1).

- Синонимията в превода на ἀρετή е въведена не просто за разнообразие на изказа, а с дълбоко осмисляне на нюансировката в значението на думата в конкретния контекст.

ἀρετή в УЕ

Корелация 1:1 при 6 от славянските думи за ἀρετή:

БЛАГОИЗВОЛѢНИЕ (1), ДОБРОВОЛѢНИЕ (1), ДОБРОИЗВОЛѢНИЕ (2), ДОБРА ДѢТѢЛЬ (11), ДОБРО ИЗВОЛѢНИЕ (3);
ИЗВОЛѢНИЕ (2)

Различни гр. паралели:

ДѢТѢЛЪ – ἀρετή (2); ἐνέργεια (3); ἔργον (1) [с вар. дѣло S], πράγμα (1 + 6 Ø)

ЗАПОВѢДЬ – ἀρετή (1); ἐντολή (13); ἐπίταγμα (1), παράγγελμα (1), Ø (36), от. (1)

ДОБРОРАЗУМИЕ – ἀρετή (1 в м. доброизволѣние), εὐνοια (1)

БЛАГОВОЛѢНИЕ – ἀρετή (1 в м. благоизволѣние), εὐγνωμοσύνη (1), εὐδοκίμησις (1), εὐεργεσία (1), от. (1).

Обобщение:

- Съответствията за ἀρετή в смисъл на *добродетел изобщо* (ДОБРА ДѢТѢЛЬ) и на *добродетел като вътрешно стремление на човека* (производните от корен вол-), не се корелират с други гръцки лексеми; а ДѢТѢЛЬ за *показна добродетел* предава и други лексеми.

πολιτεία в УЕ

6 пъти в изворите на УЕ: 5 житиѣ, 1 жизнь

Контекстуални значения в УЕ

житиѣ (5x): начин на живот, начин на живот на обществото, обществен ред, църковен ред, обществен ред по определени закони

жизнь (1x): тип държавно устройство, начин на управление (под властта на монарх, олигархия, аристокрация)

SJS

житиѣ (32 x) основно начин на живот и **жизнь** (2x) само начин на живот (СинЕвх, Супр)

- Константин Преславски разширява значението на славянската дума жизнь и така трансформира семантичната диференциация от изходния език в лексикална в приемащия.

ЖИТИЊ В УЕ

житиџ (35x): Ø (11x), βίος (10x), διαγωγή (1x), διατριβή (1x), ζωή (3x), πολιτεία (5x), κοσμικός (1x), κόσμος (1x), 2 в слс. добро житиџ за εὐημερία (1x) и свато житиџ за ἀγίως βίωω (1x)

Сематични гнезда според контекста

А. *земен, тукашен, човешки живот* – 24 случая (при два има вариант животъ в юсл. традиция) за βίος, ζωή, κοσμικός, κόσμος или без гръцки корелат, а също и 1 в словосъчетание за εὐημερία;

Б. *начин на живот* – 5 случая за πολιτεία;

В. *праведен, райски живот* – 4 за βίος, διαγωγή, διατριβή или без гръцки корелат, 1 в словосъчетание за ἀγίως βίωω

ЖИЗНЬ В УЕ

жизнь (19x): Ø (7, вкл. 1 само WG), ζωή (10x), πολιτεία (1x), *добъръ жизнь имѣти* за ἀπολαύω εὐημερίας (1x).

Семантични гнезда според контекста

- А. *вечен живот* (13x) + *правилен, истинен живот* (3x) за ζωή или без корелат;
- Б. *земен, тукашен, грешен живот* (1x) за ζωή и 1 в слс. *добъръ жизнь имѣти*;
- В. *държавно устройство* (1x) за πολιτεία.

* * *

- Ясна тенденция в употребата на двата синонима в УЕ: за земния живот се предпочита житиѣ, а за вечния – жизнь.

Обобщение и заключение

- 1) Преводните съответствия на **φιλοσοφία** и **ἀρετή** се отличават с голямо разнообразие, което е равно или съперничи на това в далеч по-обемни старобългарски паметници като Златоструя и Супрасълския сборник.
- 2) Изборът на синоними за **ἀρετή**, **πολιτεία** и **φιλοσοφία** не е произволен, а се съгласува със смисъла на конкретната употреба.
- 3) Тенденция отделни семантични полета на гр. лексеми да се предават с различни сл. думи, т.е. към трансформиране на семантичната диференциация от изходния език в лексикална в приемащия: **φιλοσοφία** – **оум**– vs. **мѣдростъ**; **πολιτεία** – **житиѣ** vs. **жизнь**; **ἀρετή** – **добра дѣтѣль** vs. **вол**– vs. **дѣтѣль**.
- 4) В дистрибуцията на синонимите **житиѣ** и **жизнь** има ясно семантично разграничаване, като първата дума се обвързва по-често със земния, а втората с вечния живот.

Благодаря за вниманието!